

VÄITEKIRI BALKANI JA BALTIMAAD KEELTE EVIDENTSIAALSUSEST

Petar Kehayov. An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: the Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas. Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008. 200 lk.

Üks tuntumaid eripärasusi Balkani keelte grammatilises ehituses on verbivormid, mille abil viidatakse sündmustele, mille tunnistajaks kõneleja ise ei ole olnud. Läänemere idakaldal räägitavatest keeltest on evidentsiaalsuse grammatiline väljendusviis välja arenenud eesti ja liivi keeles ning balti keeltes (läti, leedu).

Petar Kehayovi väitekirjast käsitleb ulatuslikult evidentsiaalsust, nii nagu seda tänapäeva lingvistilises tüpoloo-

gias vaadeldakse, täpsemalt: selle kategooria grammatiseerunud vorme. Raamat koosneb neljast varem ilmunud artiklist (neist kaks eesti keeles) ning sissejuhatavast osast ja kokkuvõttest. Sissejuhatavates peatükkides käsitletakse evidentsiaalsust grammatilise kategooriana ja evidentsiaalsussüsteemide geograafilist levikut ning täiendatakse ja täpsustatakse artiklites vaadeldud küsimusi.

Evidentsiaalsuse uurimisel on P. Kehayov jälginud kolme eesmärgi (lk 12–13; kokkuvõte lk 184), millest esimene on: võrrelda erinevate keelte evidentsiaalsussüsteeme ja mõõta nende vahelisi tüpoloogilisi kaugusi. Autor on uurinud areaal-tüpoloogilisest perspektiivist ühtekokku seitsme Balkani ja Baltikumi keele evidentsiaalsust ning

töö kõige suurem väärtus ongi põhjalikul analüüsil põhinev võrdlus, milles süsteemide distantsi hindamine mängib olulist rolli. Keelte kauguse või läheduse kindlaksmääramine on omaette huvitav, kuid keeruline metodoloogiline küsimus (perspektiive selle jaoks pakub praegu WALS 2008¹) ja selle selgitamine, kas ja kui võrd geograafiline kaugus kattub tüpoloogilise lahknevusega, on selles töös oluline eesmärk.

Keele ja Kirjanduse artiklites (2004, nr 11–12) võrdles P. Kehayov türgi, bulgaaria, makedoonia, albaania, leedu, läti ja eesti evidentsiaalsussüsteeme 32 parameetri järgi. Väitekirjas on tunnuseid vähendatud 19-ni. Parameetrite hulga kitsendamine on põhjendatud mõõtmise seisukohalt, aga ilmselt peaks uus valim olema ka adekvaatsem ja relevantsem. Erinevate keelte evidentsiaalsussüsteemide võrdlusparameetrite väärtusi oli varem ilmunud artiklites neli: +, (+), (–) ja –. Väitekirjas on meetodikat täpsustatud ja täiendatud, nii et väärtus (–) on kaotatud ning vastavalt väärtuste (+) ja – mahtu laiendatud. Distanti mõõtmise tulemused, uuritud keelte evidentsiaalsussüsteemide tüpoloogilised kaugused on toodud lisas 4. Uuriija on otsustanud, et kahel keelel on ühiseid omadusi, kui vastav tunnus esineb mõlemas keeles või ei esine mitte kummaski. Tunnus esineb sel juhul, kui ta saab väärtuse + või (+), ega esine sel juhul, kui ta saab väärtuse –. Puuduseks on siin muidugi, et kasutamata jääb üks võrdlusparameetrite väärtusi, mis oli analüüsitud keelematerjalist juba eristatud ja määratletud.

Analüüsil saadud tulemusi on autor töödelnud nn isopleetmeetodiga, mis võimaldab kindlaks määrata keelte (või

nende struktuurielementide) omavahe-
lisi sarnasusi nende ühiste tunnuste hulga arvutamise kaudu. Võrreldes murrakute uurimises palju kasutatud isoglossimeetodiga võimaldavad isopleetid vaadelda tervet hulka parameetreid ja annavad niimoodi ühekorraga relevantsema pildi võrreldavatest keelevariantidest kui ühe keelelise nähtuse levikuala kirjeldav isogloss. Deskriptiivses monograafias, mis taotleb evidentsiaalsuse täielikku kirjeldamist, oleksid teatavate parameetrite isoglossid siiski kasulikud. Eriti tähtsaks võiks seda pidada keelte üleminekualadel, kus ühe keele murded lähevad tasapisi üle teise keele murreteks. Siin on üks tänapäeva dialektoloogia ja tüpoloogia kokkupuutealasid.

Kuigi keelte allsüsteemide kauguse mõõtmise meetodikat on vaja tulevikus veel edasi arendada, on P. Kehayovi uurimuse tulemused huvitavad. Kõige sarnasemad on türgi ja kahe Balkani slaavi keele, bulgaaria ja makedoonia evidentsiaalsussüsteemid (ühiseid väärtusi on leitud 17; lisa 4, tabel 1), mis polegi hämmastav. Eriti üllatavad ei ole ka väikesed arvud (7) eesti ja türgi, eesti ja makedoonia ning läti ja albaania süsteemide võrdluse puhul, kuid see on siiski natuke huvitavam, sest näitab autori arvates Balkani ja Baltikumi keelte evidentsiaalsussüsteemide tüpoloogilisi äärmusi (lk 185). Kõige huvitavamaks tulemuseks on autori hinnangul esiteks see, et leedu keele evidentsiaalsussüsteem sarnaneb bulgaaria, makedoonia ja türgi keele evidentsiaalsussüsteemiga rohkem kui lähedase sugulase läti keele evidentsiaalsussüsteemiga, ning teiseks see, et albaania keele süsteem seisab selgelt eraldi türgi-bulgaaria-makedoonia rühmast. Seda ongi kaartidelt näha ning niisugune arvamus tekib materjaliga tutvudes ka intuiitiivselt. Parameetrite arvutamise ja isopleetidega näitamise abil aga peaks see olema üldjoontes

¹ WALS 2008 = M. Haspelmath, M. S. Dryer, D. Gil, B. Comrie (eds.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Munich: Max Planck Digital Library, chapter 39. <http://wals.info/feature/39>.

tõendatud ja hästi illustreeritud. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem paistab olevat albaania ja bulgaaria süsteemile lähemal kui läti süsteem, mis keelte geneetilise suguluse ja geograafia seisukohalt on üllatav. Autor juhib veel tähelepanu ka sellele, et albaania keel on evidentsiaalsussüsteemi osas sarnasem bulgaaria süsteemiga kui naabruses oleva makedoonia süsteemiga. P. Kehayov kirjutab, et täheldatud erinevused on nii tühised, et nad võivad olla pärit tasakaalustamatust parameetrivalimist või moonutatud parameetridefinitioonist. Igal juhul on tulemused huvitavad ning kutsuvad edasi uurima.

Kokkuvõttes on veel eristatud kaks keelerühma, kus evidentsiaalsus esineb ja talitleb sarnaselt (vähemalt 15 ühist väärtust). Ühte kuuluvad türgi, bulgaaria, makedoonia ja leedu keel ning teise läti ja eesti keel. Huvitav on, et leedu ja läti paigutuvad eri rühmadesse ning et albaania keele osas kipuvad parameetrid jätma mulje, et ta ei ole väga lähedane teistele Balkani keeltele, eriti makedoonia keelele. Autor hoiab, et neid tulemusi ei saa võtta absoluutselt, sest paariviisi vaadeldud keelte puhul jagunevad ka parameetriväärtused paariviisi, mitte teiste paaridega. Türgi-bulgaaria-makedoonia-leedu rühma evidentsiaalsussüsteemi tuumaks on 12 tunnust (lk 168, 187). Autor jõuab järeldusele, et türgi, bulgaaria, makedoonia ja leedu keel kuuluvad Euraasia evidentsiaalsusareaali, mida on nimetatud Paneuraasia evidentsiaalseks perfektiks. Et evidentsiaalsuskategoriate diakrooniline areng pole selle uurimuse keskmes, on raske hakata vastu vaidlema järeldusele, et läti, eesti ja albaania süsteemi tuleb pidada grammatilisteks uuendusteks geograafiliselt piiratud alal. Ajaaspekti süsteemi keerulisuse ja evidentsiaalsussüsteemi vahel otsest korrelatsiooni on problemaatiline väita, selleks on vajalik laiem keelte valiku tüpoloogiline

uurimine. P. Kehayov mainib, et ta tulemused räägivad kaudselt vastu hüpoteesile, nagu võiks bulgaaria ja makedoonia evidentsiaalsussüsteem olla türgi päritolu, viidates ka leedu süsteemi sarnasusele türgi süsteemiga. Autor tõstatab küsimuse eri parameetrite implikatsioonisuhetest ning toob esile kõige ilmsemad implikatsioonid (lk 169–170, 188). Esitatud implikatsioonide kehtivust kontrollib ta laiem tüpoloogilise tausta kindlustamiseks Alexandra Aikhenvaldi pakutud ainestiku põhjal.² Edasise tüpoloogilise uurimuse teemaks tasub võtta järgmised implikatsioonid: 1) kui keeles kasutatakse evidentsiaalsuse väljendamiseks oleviku partitsiipe, siis ka mineviku partitsiipe; 2) kui keeles kodeeritakse kaudsuse üldmõistet, siis on tõenäoliselt ka vormivahendeid, et väljendada refereeritud evidentsiaalsust; 3) markeeritud „unenägude vormi” ei saa keeles olla, kui ei ole laiemat kaudse evidentsiaalsuse süsteemi; 4) kaheliikmelise süsteemi markeeritud vormi konventsionaliseerumine rahvanarratiivis on võimalik ainult siis, kui see on kasutusel ka refereeritud evidentsiaalsuse tähenduses.

Autor juhib tähelepanu reeglipärasusele, et grammatilise materjali poolest rikaste keelte evidentsiaalsuse markerid on kitsa tähendusega. Vastavalt on evidentsiaalsust kodeeriva grammatilise materjali poolest vaeste keelte markeeritud liikmed funktsioonirikkad.

Evidentsiaalsuse grammatiseerumine on omane osale Balkani ja Läänemere maade keeltest, kuid keeleliitude kriteeriumina selle kategooria staatus niisama selge ei ole. P. Kehayov väidab, et kuivõrd Läänemere evidentsiaalsusala jääb Euraasia areaalist kõrvale, võib evidentsiaalsust pidada Baltikumi keeleliitu defineerivaks tunnuseks (lk

² A. Y. Aikhenvald, *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

184). Kui keeleliitu lugeda peale läti, leedu, liivi ja eesti ka soome keel ja ülejäänud väiksemad läänemeresoome keeled ning poola, vene, saksa keel ja Läänemere ääres räägitavate skandinaavia keelte variante, pole mingit võimalust seda tõestada. Ainult grammatiseerunud evidentsiaalsuse kriteeriumi rakendades peaks meie arusaam Baltikumi keeleliidust üsna kitsaks jääma: kaks korda kaks keelt – omavahel lähisugulased – kahest erinevast keelkonst, nendest veel üks peaaegu välja surnud.

Väitekirja teiseks eesmärgiks on uurida evidentsiaalsust seoses teiste verbikategooriatega, eeskätt evidentsiaalsuse suhet episteemilise modaalsusega. Ühes artiklistest on käsitletud evidentsiaalsuse ja episteemilise modaalsuse piiri, grammatiliste markerite ja leksikaalsete markeerimisvahendite vastastikust mõju. Autor eeldab, et siin bulgaaria ja eesti keele põhjal eristatud neli tüüpi võivad olla universaalsema kehtivusega. Esimeses „hõlmavas tõlgenduses” on episteemiline määrsõna refereeringu mõjualas, mida vormistatakse evidentsiaalse vormiga nii, et adverb sisaldub refereeritud väites, teises „hõlmavas tõlgenduses” aga vastupidi. Kolmandas, „analüütilises tõlgenduses” tegutsevad evidentsiaalsuse operaatorid iseseisvalt: kahest hinnangust ei ole kumbki teise mõjualas. Neljandas, „ühendtolgenduses” tajutakse grammatilist ja leksikaalset markerit ühe tervikuna, mis viitab teabe kaudsele allikale ning selles episteemilisele (mittetäieliku usaldatavuse) hinnangule. P. Kehayov argumenteerib, et ühendtolgendus viitab iseenesest evidentsiaalsuse ja episteemilise modaalsuse ontoloogilisele seosele, mis peaks toetama evidentsiaalsuse käsitlemist episteemilise katusdomeeni sees. Kuigi keerulised määratuse ja tõenäosuse alased

mõisted ei ole siin täiesti selged ega järeldused veenvad, on analüüs huvitav ja teaberikas.

Väitekirja kolmas eesmärk on selgitada partitsiibikujulise evidentsiaalsuse kõige tõenäolisemaid arenguradu. Nagu autor nendib, on oleviku partitsiibi kui refereeritud evidentsiaalsuse markeri päritolu probleem lahendatud. Seetõttu võtab ta uurida mineviku partitsiibi kujunemist sama rolli täitjaks. Eristatud kolmest stsenaariumist üht on tema enda varem uurimuses täiesti põhjendatult ebatõenäoliseks peetud.³ Ka kahe ülejäänud stsenaariumi osas pole tal esitada midagi uut, argumente on mõlema kasuks. Edasist uurimistööd silmas pidades viitab autor hiljuti esile toodud kaudse evidentsiaalsusega korreleeruvale abiverbi väljajätmisele ülemsaksa vanas kirjakeeles. Sedalaadi tähelepanekuid on tehtud ka varem nii saksa kui ka skandinaavia keelte suhtes. Igatahes see väitekirja osa midagi olulist uut ei paku, täiendades ainult vaadeldava problemaatika ajaloolist külge: lahtised küsimused jäävad lahtiseks.

Petar Kehayovi uurimus on pigem üldistav kui deskriptiivne, aga pakub tänu süvatüpoloogilisele käsitlusviisile Balkani ja Balti evidentsiaalsuspiirkondadest adekvaatsema kujutuse kui mõnikord pinnaliste analüüsides põhjal tehtud *mainstream*-tüpoloogia. Vaadeldud raamat annab tänapäeva lingvistilisse tüpoloogiasse oma kindla teadusliku panuse.

HANNU TOMMOLA

³ P. Kehayov, F. Siegl, The Evidential Past Participle in Estonian Reconsidered. – *Études finno-ougriennes* 2007, nr 38, lk 75–117.